

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

**БАРАННИК В.А., БЛІНОВ О.А., МАКАРЕВИЧ О.П.,
НЕВМЕРЖИЦЬКИЙ В.М., ОСЬОДЛО В.І., ХМІЛЯР О.Ф.**

**ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Київ - 2008

ББК – 68.4 (100) 301
УДК: 355.133:159.9 (477)
Б – 84

Бараннік В.А., Блінов О.А., Макаревич О.П., Невмержицький В.М.,
Осьодло В.І., Хміляр О.Ф. Психологічне супроводження професійної
діяльності військовослужбовців служби за контрактом Збройних Сил
України: Навчальний посібник. - К.: РОСА, 2008. – 344 с.

У навчальному посібнику розглядаються проблеми науково-методичного забезпечення психологічного супроводження діяльності військовослужбовців служби за контрактом ЗС України; узагальнюється досвід зарубіжних країн щодо психологічного супроводження професійної діяльності військовослужбовців; встановлюються закономірності та особливості психологічного супроводження на різних етапах професійної діяльності військовослужбовців служби за контрактом; розкривається їх сутність та зміст в контексті відповідної теоретико-методологічної бази; пропонується система роботи посадових осіб бригади з психологічного супроводження професійної діяльності військовослужбовців служби за контрактом. Опанування зазначених матеріалів забезпечить розуміння слухачами сутності психологічних та соціально-психологічних процесів і явищ у військовому середовищі, надасть знання методологічних та методичних засад психологічного супроводження в інтересах підвищення боєздатності частин і з'єднань.

Навчальний посібник підготовлений для проведення занять в руслі навчальних дисциплін, які викладаються кафедрою психології.

ISBN 966-80-63-55-5

Рецензенти:
канд.психол.наук, доцент
Криворучко П.П.;
канд.психол.наук, доцент
Шмаргун О.А.

ББК – 68.4 (100) 301
УДК: 355.133:159.9 (477)
Б - 84

© Бараннік В.А., Блінов О.А., Макаревич О.П.,
Невмержицький В.М., Осьодло В.І., Хміляр О.Ф.

ЗМІСТ	
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. ДОСВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	8
1.1. Історія розвитку психологічного супроводження.....	8
1.2. Психологічне супроводження у Збройних силах Російської Федерації.....	12
1.3. Психологічне супроводження у збройних силах США.....	14
1.4. Психологічне супроводження у збройних силах ФРН.....	15
1.5. Психологічне супроводження у збройних силах Ізраїлю.....	15
1.6. Психологічне супроводження у збройних силах Австрійської республіки та Австралійського Союзу.....	18
РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КОНТРАКТОМ У ЗС УКРАЇНИ	22
2.1. Основні положення психологічного супроводження військовослужбовців за контрактом.....	22
2.2. Особливості психологічного супроводження на різних етапах професійної діяльності військовослужбовців за контрактом.....	25
2.2.1. Сутність та завдання психологічного супроводження на стадії вибору професії контрактника (стадія оптації).....	29
2.2.2. Сутність та завдання психологічного супроводження професійної підготовки військовослужбовців служби за контрактом.....	30
2.2.3. Сутність та завдання психологічного супроводження на стадії професійної адаптації військовослужбовців служби за контрактом.....	31
2.2.4. Сутність та завдання психологічного супроводження на стадії професіоналізації військовослужбовців служби за контрактом.....	34
2.2.5. Сутність та завдання психологічного супроводження на стадії майстерності військовослужбовців служби за контрактом.....	37
2.2.6. Сутність та завдання психологічного супроводження на етапі припинення професійної діяльності (звільнення) військовослужбовців служби за контрактом.....	39

РОЗДІЛ III. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ.....	43
3.1. Психологічні концепції діяльності і професійної придатності особистості військовослужбовця	43
3.2. Психологічна класифікація діяльності в звичайних умовах	45
3.3. Закономірності професійної діяльності військовослужбовців служби за контрактом.....	47
3.4. Вплив чинників та умов професійної діяльності на безпечну діяльність військовослужбовців служби за контрактом	61
3.5. Загально-психологічні основи психологічної підтримки діяльності військовослужбовців служби за контрактом.....	66
3.6. Загально-психологічні основи психологічної допомоги військовослужбовцям служби за контрактом.....	95
3.7. Основи психодіагностичного обстеження, як складової психологічного супроводження	106
РОЗДІЛ IV. СИСТЕМА РОБОТИ ПОСАДОВИХ ОСІБ БРИГАДИ ЩОДО ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ.....	141
4.1. Поняття про систему, загальні вимоги до неї.....	141
4.2. Система роботи посадових осіб бригади з психологічного супроводження оптації.....	149
4.3. Система роботи посадових осіб бригади з психологічного супроводження професійної підготовки до діяльності військовослужбовців служби за контрактом.....	155
4.4. Система роботи посадових осіб бригади з психологічного супроводження адаптації військовослужбовців служби за контрактом до професійної діяльності	161
4.5. Система роботи посадових осіб бригади з психологічного супроводження професійної діяльності військовослужбовців служби за контрактом.....	168
4.6. Система роботи посадових осіб бригади з психологічного супроводження професійної діяльності військовослужбовців служби за контрактом на етапі майстерності	173
4.7. Система роботи посадових осіб бригади з психологічного супроводження військовослужбовців служби за контрактом на етапі припинення професійної діяльності (звільнення).....	176
ВИСНОВКИ.....	183
ЛІТЕРАТУРА.....	185
ДОДАТКИ.....	189

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АТ - Аутогенне тренування**
- ЕКП - Етапи психологічного контролю**
- ІСД - Індивідуальний стиль діяльності**
- КПК - Комплексний психологічний контроль**
- НПН - Нервово-психічна нестійкість**
- ОКПК - Оперативний комплексний психологічний контроль**
- ПС - Професійне самовизначення**
- ПП - Психологічна підготовка**
- ПКПК - Поглиблений комплексний психологічний контроль**
- ПопК - Поточний психологічний контроль**
- СО - Самооцінка**
- ФС - Функціональний стан**

ВСТУП

Військова служба є особливим видом людської діяльності, який характеризується не тільки високою соціальною значимістю, але і виходить за межі буденного з огляду на її зміст і спрямованість.

Армія завжди розглядалась як частка суспільства. Тому в ній знаходиться віддзеркалення практично все, що відбувається в суспільстві. Складні трансформаційні процеси в українській державі досить суперечливо відбуваються на життєдіяльності Збройних Сил. Не виняток у цьому і перехід Збройних Сил України на новий принцип комплектування військової служби за контрактом.

Найважливішими проблемами, які ускладнюють перехід Збройних Сил до комплектування військовослужбовцями-контрактниками, визнаються наступні: низький рівень грошового забезпечення, нерозвиненість системи надання службового житла; неспроможність (за рівнем фінансування) організувати бойову підготовку на належному рівні та, відповідно, викликати інтерес до військової служби.

Названі чинники (як і багато інших) суттєво впливають на характер, зміст і спрямованість системи психологічного супроводження.

Визначальний вплив на цей вид забезпечення здійснюють також специфічні особливості діяльності військовослужбовців-контрактників:

1. Характер війн шостого покоління, сучасного бою, нові види зброї та військової техніки надзвичайно ускладнюють бойову діяльність, обумовлюють підвищені вимоги до моральної та психологічної готовності всіх категорій особового складу частин та підрозділів при досягненні цілей збройної боротьби. Тому особливо актуальним є виявлення психологічних умов ефективності та надійності діяльності військовиків. Для військової теорії та практики дуже важливим є знання того, як впливає сучасна війна, бій на психіку людей, як управляти їх поведінкою в умовах бойової діяльності, спонукати до вмілих і самовідданих дій. Вивчення бойової діяльності (на прикладі сучасних війн та збройних конфліктів) дозволяє зрозуміти сутність та умови досягнення психологічної стійкості та готовності військовослужбовців до бойових дій, шляхи створення психологічних моделей сучасних бойових дій.

2. Суттєві відмінності має психологічне супроводження військово-професійної діяльності військовослужбовців - контрактників у різних видах та родах Збройних Сил України.

3. Відмова від звичайних стереотипів поведінки, свідоме підпорядкування власної волі, волі командира, суворе регламентація військової служби своєрідно впливають на психіку військовослужбовця контрактника.

4. Необхідність виконувати своє професійне призначення викликає певне психологічне напруження. По суті, військово-професійна діяльність у мирний час - це діяльність, що пов'язана з підготовкою до участі у бойових діях, зокрема, виконання миротворчих завдань. Психологічна напруга

обумовлена також і відривом військовослужбовця - контрактника від звичного соціального оточення, адаптацією до нового колективу, обмеженням життєвих „перспектив”, деякою „інформаційною блокадою” тощо.

Зниження сили впливу зазначених особливостей стає можливим завдяки використанню поряд з матеріально-технічними видами супроводження професійної діяльності і психологічного супроводження. Система психологічного супроводження професійної діяльності військовослужбовців служби за контрактом є складним явищем у якому перетинаються і взаємодоповнюють, з одного боку органічна складова військово-управлінського процесу всіх видів бойового забезпечення, а з іншого боку, це цілий комплекс психологічних заходів, які напрацьовані та рекомендовані наукою для військової практики.

РОЗДІЛ І. ДОСВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

1.1. Історія розвитку психологічного супроводження

Психічний стан особового складу військових підрозділів є однією із складових бойового потенціалу збройних сил (війська) будь-якої країни, у будь-який історичний період. У всі часи існування армії вона була у центрі уваги воєнних теоретиків. Процес розвитку уявлень про психіку людини розділяють на два періоди: донауковий і науковий. Перші наукові уявлення про психіку людини з'явилися ще у стародавньому світі (Єгипет, Китай, Індія, Греція, Рим). Вони знайшли своє відображення в працях древніх філософів, медиків, педагогів. Ще античні мислителі (Плутарх, Філастрат Флавій, Цицерон) розробили деякі практичні рекомендації щодо аналізу морального стану військ.

Значний внесок у пояснення психіки особистості було зроблено арабомовною наукою. У працях відомого лікаря Абу Алі Ібн Сіна (Авіценна) (приблизно 980-1037 рр.) на основі досягнень східної медицини та медичної практики викладено матеріалістичне вчення про психіку особистості. Психіка визнавалася ним як явище, що є незалежним від мозку. Його ім'я стоїть за відомою легендою про лікаря, який визнав душевну причину фізичного виснаження юнака. Ібн-Сіна надавав великого значення вихованню, завдяки якому здійснюється вплив на психіку, а через неї на стійкість організму, зміцнення почуттєвої сфери людини. Видатні державні діячі і полководці минулого (Макіавеллі, Клаузевіц, Наполеон, Суворов, Кутузов) визнавали велике значення морального стану воїнів під час бою, вимагали його вивчення і оцінки. Багато прикладів психологічної супроводження підготовки воїнів, військово-патріотичного виховання молоді та населення України-Русі залишилося в історичній пам'яті українського народу.

В XI-XII столітті на Русі у школах „навчання грамоті” крім розумового розвитку, формувалися військові, фізичні навички і вміння, моральні якості. Одним з головних завдань виховання була підготовка молодого покоління до захисту рідної землі. У найдавнішому рукописному творі Іларіона „Слово про закон і благодать” (написаний між 1037-1050 рр.) питання виховання патріотизму є одним із найголовніших. Величезне значення для військово-патріотичного виховання молоді на Русі мало „Повчання” Володимира Мономаха, де особлива увага приділялася роз'ясненню необхідності фізичної та військової підготовки молодих людей, формуванню у них любові до Батьківщини та готовності її захищати.

З кінця XVI століття козацтво стає військовою силою, яка взяла на себе місію обороняти рідну землю. Багаточисельні приклади психологічної підготовки козаків до походів, у тому числі морських, можна знайти в

архівних матеріалах та опублікованих працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Оцінка цих матеріалів з точки зору сучасних поглядів на призначення і зміст психологічної підготовки переконливо свідчить про успадкування Збройними Силами України досвіду героїчного минулого. Так, при вступі до запорізького товариства (козаки, які мешкали на Дніпрі за порогами – запорожці або низові), кожний новачок мав проголосити ось таку клятву: „Хто хотів би за християнську віру погратили на палю, хто хотів би бути четвертованим, колесованим, хто хотів би прийняти всілякі муки – вступай до наших лав. Не треба смерті боятися, вмирати все одне один раз”.

Морські походи на козацьких човнах-чайках вимагали від екіпажу великого психічного та фізичного напруження, тому перед походом проводили суворий відбір, і козаків, неспроможних витримати службу на чайці, не брали. З метою привчити-привичаїти до труднощів служби, в морські походи брали щоразу певну кількість молодих людей, які вправлялися в козакування. У звиканні до мореплавства не останню роль відіграло плавання на Дніпрі і спроби долати пороги (професійний та психологічний відбір, психологічна підготовка молодих воїнів).

Під час походу „зусилля цілого екіпажу і флотилії у виконанні бойового завдання спиралося на взаємозалежність, і козаки перемагали на морі саме завдяки колективним зусиллям. Оця колективність виникала з взаємного довір'я, пошани, приязні, фаховості, спільного досвіду і підтримки в боротьбі, а також з суворої дисципліни. Звідси й за кожен прояв неслухняності безумовно карали, а того, хто вживав алкоголь, наприклад, просто викидали за борт. Крім цього екіпажеві чайки притаманна була однодумність відносно здійснюваного завдання, взаємопорозуміння, звички гармонійного колективного діяння і високий рівень організованості” (високий морально-психологічний стан, згуртованість військового колективу). Найважливішою складовою системи виховання дітей у період козаччини було оволодіння юнаками основами військової справи. Батько загартовував дитя фізично і психологічно, готував їх до випробувань, з якими вони могли зустрітись у майбутньому. Військове мистецтво вони опановували перебуваючи серед козаків у Запоріжжі чи у паланках.

У січових козацьких школах (з 1757 року) хлопчики навчалися грамоті і військовій справі. Для цього школа отримувала від козаків все необхідне: зброю, порох, олово тощо. Юнаків з 18 років закріплювали за досвідченими козаками, біля яких вони протягом трьох років навчалися військового ремеслу. Їх вчили шаблею рубати і відбиватися, з “рушниці гострозоре стріляти і списом добре колоти”. За прикладом дорослих серед дітей існувало побратимство. Хлопчики браталися, найголовнішим вважали вміння зберігати вірність і дружбу, були готові йти на самопожертву один за одного. Головною метою у таких школах було формування у дітей любові до свого народу, готовності віддати життя за волю України. Цьому сприяло постійне спілкування молоді з престарілими козаками, які були живими свідками героїчної боротьби за незалежність рідного краю, вивчення історії народу, козацьких дум, походу в степ на козацькі могили тощо (військово-

патріотичного виховання молоді на історичних традиціях). Важливою стороною козацької педагогіки було фізичне виховання та психологічна підготовка молоді. У козаків існувала ціла система фізичних вправ, тренувань. Вони вміли плавати, фехтувати, їздити на конях, вести єдиноборства. У Січі існувало декілька систем козацької боротьби: „гойдок”, багато елементів рукопашного бою лягли в основу козацького танцю „Гопак”. Козаки часто спали просто проти зоряного неба, купались навіть взимку кожного ранку у річці, багато знали про народну медицину, користувалися її рецептами, які забезпечували міцне здоров’я.

Цікавою була психологічна підготовка козаків. Вони вивчали самі і навчали молодь методам психологічної саморегуляції. Так, наприклад, вони володіли спеціальними дихальними вправами подібно до індійських йогів. Багато козаків володіли секретами екстрасенсорики, вони вміли знімати у себе біль.

Богдан Хмельницький чимало значення надавав питанням пропаганди і контрпропаганди, якщо вживати сучасні терміни. Так, в битві під Жовтими Водами запорізькі пластуни таємно проникли у розташування польських каральних військ, щоб повернути на свій бік ресетрових козаків. У жовтні 1648 року, наближаючись із військом до Замостя, Богдан Хмельницький таємно послав до полковника німецьких найманців Людвіга Вейгера, судячи з козацького прізвища – його земляка, запорожця Петра Німця, слухаю вважачи, що співвітчизники швидше між собою домовляться.

Термін „психологічна війна” не був відомий сучасникам Богдана Хмельницького. Проте принципи її застосування український гетьман усвідомлював пречудово, позаяк наполягав у своїх універсалах створювати для ворога настрої приреченості, постійної напруги і невпевненості у власних силах, бо вважав, що, коли ляхи “будуть мати щоденно перед очима ворогів, будуть бачити, як здобуваються і самим пострахом займаються міста, аж тоді ляхи зненавидять війну, вернуть волю козакам, аби мати спокій”. Про те, що подібна тактика була вельми ефективною, свідчив Григорій Грабянка, який у своєму „Літописі” зауважував: “Аще много ляхов у Варшави собралося, обаче вси заячи и уши имняху, тако бо их страх от Хмельницького обийде, едва суха древа треск услышит, то без души ку Гданську бежаху и чрез сон не един рек: “ого Хмельницький!”. Безліч прикладів психологічної підготовки воїнів, врахування людського фактору, духовності у керівництві військами надала багатовікова сумісна воєнна історія українського і російського народів. Герой Сінопа і оборони Севастополя адмірал П.С.Нахімов вважав, що „матрос є головним двигуном на кораблі”, він зобов’язував добре вивчати індивідуальні якості матросів, для того, щоб „знати, як на кого впливати”, навчати їх, формувати сміливість і героїство. Головним, у вихованні морських якостей, він вважав морські походи.

Генерал М.І. Драгоміров (1830-1905 рр.; з 1889 року командував військами Київського військового округу, з 1898 – був київським, подільським та волинським генерал-губернатором) в „Очерках австро-итало-французской войны 1859 года” (1860 рік) стверджував, що однією із

основних причин перемог і поразок є моральні устрої армії та її начальників, а тому моральній підготовці військ повинно приділятися першочергова увага". М.І.Драгоміров вважав, що в основі військового навчання повинен бути покладений принцип: "Війська повинні навчатися в мирний час тільки тому, що їм належить робити у воєнний".

Згідно його поглядів, військове виховання повинне формувати наступні якості: відданість Батьківщині; дисциплінованість, яка доведена до рівня "скоріше загину, але наказ виконаю"; віру в непорушність (святість) наказу; здібність виявляти ініціативу; готовність переносити труднощі військового життя; прагнення до взаємодопомози; гордість за належність до своєї військової частини. Під час навчання і виховання М.І.Драгоміров рекомендував формувати у офіцерів і солдат готовність до самопожертвування: „В бою тільки той б'є, хто не боїться загинути”.

Адмірал С.О.Макаров (1848-1904 рр.) в праці „Міркування з питань морської тактики” девізом якої зробив думку: „Пам'ятай війну”, висунув ідею створення спеціального „водяного судна” для навчання затуляти пробойни, усувати пошкодження в скругній обстановці, аби привчати моряків до дій в умовах небезпеки (тобто психологічна підготовка). С.О.Макаров сформулював вимогу „один другого замінює”.

Під час російсько-японської війни в Харбінському військовому шпиталі Г.Шумковим було відкрито відділення для лікування „бойового шоку” у солдат та офіцерів, які не мали поранень, були, начебто психічно здоровими, але виявлялися небоєздатними. Раніше таких людей карали за зраду, а тепер лікували у шпиталі і після одужання повертали на фронт. Причини втрати боєздатності Г.Шумков бачив у виснаженні боєм або у сильному душевному потрясінні. Кількість таких випадків становило 2-3 на 1000 військовиків.

Значний досвід укріплення морального духу і психологічної стійкості особового складу армії і флоту був накопичений у радянській період вітчизняної історії. За роки Радянської влади в Збройних Силах склалася система формування у особового складу морально-політичних, бойових і психологічних якостей, необхідних для досягнення перемоги у бою. Її ідеологічну основу склали марксизм-ленінізм, класовий підхід, ленінські положення про захист соціалістичної Вітчизни, партійне керівництво військовим будівництвом.

В роки Великої Вітчизняної війни в Радянській Армії був накопичений багатий арсенал різноманітних методів, форм і засобів виховання у особового складу високого морального духу, психічної стійкості і бойовій активності: індивідуальне і групове спілкування командирів і політпрацівників з підлеглими, усна і наочна агітація, радіо, газети і журнали, бойові листки, рукописні листівки-блискавки та інше. Велика увага приділялася пропаганді бойового досвіду, популяризації героїчних вчинків особового складу, психологічній підготовці.

Здійснивши історіографічний аналіз розвитку поглядів на природу психологічного супроводження можна зробити наступні висновки: